

У цьому номері журналу, як і в попередньому, подано доповіді, виголошені на міжнародній науковій конференції «Національна пам'ять у філології: наукова спадщина академіка Віталія Русанівського», присвяченій 90-річчю від дня його народження, яка відбулася в червні 2021 року.

DOI 10.33190/0027-2833-335-2024-2-001

Олександр ТАРАНЕНКО

Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України
вул. Грушевського, 4, м. Київ, 01001, Україна
Електронна пошта: oataran99@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-0269-8954>

МІЖ «БУТИ»-МОВОЮ І «МАТИ»-МОВОЮ: ДИСКУСІЇ НАВКОЛО ДВОХ ПОСЕСИВНИХ КОНСТРУКЦІЙ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Об'єктом аналізу в статті є співіснування в сучасній українській літературній мові двох посесивних предикативних конструкцій: «*я маю...*» і «*у мене [ε]...*» — та конкуренція між ними в історичному розвитку східнослов'янських мов. Реальна наявність посесивної «*бути*»-конструкції в історії східнослов'янських мовних масивів — це справді історичний факт, але для російської мови її подальше функціонування не тільки нічим не стримувалося, а й, можливо, справді дістало додатковий стимул розвитку з боку навколишніх фіно-угорських мов, тоді як для української та білоруської мов частотність функціонування «*бути*»-конструкції спочатку стала зменшуватися внаслідок посилення наявності «*мати*»-конструкції (не останньою мірою під впливом з боку західнослов'янських мов), а протягом же кількох останніх століть, навпаки, почала збільшуватися під впливом уже з боку російської мови.

Ключові слова: «*бути*»-мови і «*мати*»-мови, посесивні конструкції української мови, фіно-угорський субстрат.

У рекомендаціях і настановах щодо національної чистоти та культури української мови нині активізувалося обговорення питання про природність і, відповідно, нормативність для неї тільки однієї з двох посесивних предикативних конструкцій, що співіснують у загальноукраїнському мовному просторі і в межах української літературної мови, а саме «*я маю...*», властивої західноукраїнським говорами, з прагненням вивести за межі нормативного слововжитку конструкцію «*у мене [ε]...*», яка переважає в східноукраїнських говорах. Другу з цих конструкцій при цьому трактують як син-

Цитування: Тараненко О. Між «бути»-мовою і «мати»-мовою: дискусії навколо двох посесивних конструкцій української мови. Мовознавство. 2024. № 2. С. 3–8. <https://doi.org/10.33190/0027-2833-335-2024-2-001>

Citation: Taranenko O. (2024). Mizh «buty»-movoju i «maty»-movoju: dyskusii navkolo dvokh posesyvnykh konstruktii ukrainskoi movy [Between «be»-language and «have»-language: discussions about two possessive constructions in the Ukrainian language]. Movoznavstvo, (2), 3–8. [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.33190/0027-2833-335-2024-2-001>

 Стаття опублікована за ліцензією CC BY-SA 4.0 (<http://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>)

таксичний росізм, а для самої російської мови — як архаїчне запозичення з фіно-угорських мов на території сучасної Центральної Росії¹. Трагування присвійних конструкцій буттєвого типу як свідчення наявності в структурі російської мови відповідного фіно-угорського субстрату, відоме й давніше (про це говорять ще з кінця XIX ст.), а в українській мові — як запозичення (синтаксичної кальки) з російської останнім часом набуло поширення в Україні також у нелінгвістичних, популярних виданнях, у публікаціях та виступах на теми не тільки культури української мови, а й «особливого» місця російської мови в слов'янському світі — як «не зовсім слов'янської» або й «зовсім не слов'янської». Відповідним чином активізувалося функціонування «мати»-конструкції в самій мовній практиці, наприклад: «Картку магазину *маєте?*» (так тепер запитують касири київських супермаркетів у покупців перед розрахунком); «Йой! *Масш* поганий вигляд!» (з телереклами медичного препарату «Strepsils»); пор. у матеріалах двомовної газети: у російському оригіналі це «На лбу у неї был фурункул» — в українському перекладі це «На чолі вона *мала* фурункул» (Київ. відомості, 19.09.1997).

Однак питання про автохтонність / неавтохтонність в українській мові, як і взагалі в слов'янських мовах, конструкцій на зразок «*у мене є гроші*» є значно складнішим. Така буттєва конструкція з присвійним значенням простежується ще від перших писемних руських пам'яток, і для того, щоб переконатися в цьому, досить просто заглянути у відповідні історичні словники східнослов'янських мов, наприклад (прикладі подано в спрощеному написанні): «милость бо и гневъ *оу него* [Бога] *єсть*» (Ізборник Святослава, 1076 рік) (див.: Сл. др. яз., т. 1 : 339); див. повніше про це: [Safarewiczowa : 14–17; пор. так само в пам'ятках старослов'янської мови, наприклад: Категорія посесивности... : 166], а якщо говорити про українську мову пізнішого періоду, то ще до доби масових впливів на її структуру з боку російської мови, наприклад: «*будут-ли оу них* детки» (1489 рік); «*у Єго Милости* месца мало *было*» (1513 рік) (див.: Сл. XIV–XV ст., т. 1 : 138; Сл. XVI–XVII ст., вип. 3 : 120; див. так само: ГСБМ, вып. 2 : 276). Слід також мати на увазі широку наявність у народній мові всіх українських регіонів форми родового відмінка з прийменником *у(в)* у посесивних конструкціях заперечного типу: «*У хлопця* немає грошей» (у тому числі в різних говорах південно-західного наріччя, крім Закарпаття, хоча в регіонах Галичини й Буковини функціонує також синонімічна конструкція «Хлопець не має грошей»), «Не є грошей *у хлопця*» — на Закарпатті (див.: АУМ, т. 2, карта 274), у сполученні з предикативами: «*У нас* холодно», «*У нас* виорано» [Danuilenko : 118–119]. Причому використання буттєвих конструкцій для вираження посесивного значення не є чимось незвичайним у напрямках мовного розвитку, адже такий шлях, як відомо, простежується в історії давніх індоєвропейських мов [див., зокрема: Бенвенист : 212–213]. Розподіл індоєвропейського загалом і слов'янського зокрема мовного простору за наявністю «*бути*»-мов і «*мати*»-мов також не зовсім такий простий, як це нерідко подають. О. В. Ісаченко, як відомо, проводив межу між германськими, романськими, литовською мовами

¹ Наприклад: «Посесивна <...> конструкція *у мене є* — це справді русизм, що проник в українську мову. Її немає не тільки в польській мові, а й у всіх інших індоєвропейських мовах <...>, за винятком російської, в якій ця конструкція є елементом угро-фінського субстрату. Про таке походження цієї конструкції ще в радянські часи писав навіть популярний журнал “Знание — сила”» [Радевич-Винницький : 461; див. також, зокрема: Фаріон : 273; Тетерятник : 174].

як «мати»-мовами і російською та латиською як «бути»-мовами, визначаючи українську, білоруську й навіть певною мірою польську (пор., наприклад: *jest co u kogo = ktoś coś ma*: SJP-11, t. 9 : 412) мови як перехідні між цими двома типами (з наявністю обох конструкцій, хоча й різною мірою) [Ісаєнко; пор. також: Гак : 32–33]. З увагою ж до давніших періодів історії слов'янських мов, наявності в них певних архаїчних синтаксичних зворотів, до певних специфічних і взагалі менш визначальних для відповідної мови особливостей її синтаксису існування «бути»-конструкції характеризувало або й продовжує характеризувати також інші слов'янські мови — південнослов'янські (найменшою мірою серед них — болгарську), чеську [див., зокрема: Vasilev : 364–366; Молошная : 91–92; Savický, Špirudová : 124; Савицький : 46].

Проте, з іншого боку, не можна, звичайно, ігнорувати й того очевидного факту, що в межах самого східнослов'янського мовного простору справді наявна цілком виразна диспропорція в частотності функціонування таких конструкцій: в українській і білоруській мовах «бути»-конструкція помітно конкурує з «мати»-конструкцією, тоді як у російській остання використовується набагато рідше. Більше того, така відмінність існує в межах самих української й білоруської мов — як в історичному (протягом кількох останніх століть «бути»-конструкція помітно розширила своє місце в синтаксисі цих мов ²), так і в регіональному плані (з виразним поділом між східним і західним їхніми регіонами). Так, у мовному вжитку населення Галичини конструкція «у мене є...» стала поширюватися тільки в повоєнний час, вступаючи в конкуренцію з конструкцією «я маю...» [див., наприклад: Гумецька : 293–294]. І така відмінність, звичайно, справді має бути якось пояснена.

Якщо одні дослідники, як уже відзначалося, пояснюють наявність посесивної «бути»-конструкції в межах загальних наслідків угро-фінського субстрату для російської мови і синтаксичного калькування з боку останньої для української й білоруської мов, то інші вказують на функціонування її ще в перших пам'ятках східнослов'янських мов, вважаючи її навіть праслов'янською [див.: Vasilev : 367], а також відзначають наявність впливів на українську та білоруську мови в розширенні сфери функціонування «мати»-конструкції з боку західнослов'янських, як і західноєвропейських, мов [див., зокрема: Савицький : 45, 46, 49; Moser : 10–38]. Отже, як видається цілком можливим, коріння, причини цього явища (як, до речі, й багатьох інших явищ у складному переплетінні напрямів прямого розвитку певної мови й наслідків її контактування з іншими мовами) допускають пояснення не за схемою взаємовиключення «або ... або» («є / немає»), а за схемою «і ... і» (наявність чого-небудь більшою / меншою мірою). Іншими словами, реальна наявність посесивної «бути»-конструкції в історії східнослов'янських мовних масивів — це справді історичний факт, але для російської мови її подальше функціонування не тільки нічим не стримувалося, а й, можливо, справді дістало додатковий стимул розвитку з боку навколишніх фіно-угорських мов, тоді як для української та білоруської мов частотність функціонування «бути»-конструкції спочатку стала зменшуватися внаслідок посилення наявності «мати»-конструкції (не останньою мірою внаслідок впливів

² Так, в історії української мови функціонування конструкції «у мене є» простежується від нечастого в найдавніших пам'ятках до частішого від XVII ст., а особливо з XIX ст., насамперед у південно-східних говорах [Слинько : 96–97].

з боку західнослов'янських мов), а протягом же кількох останніх століть, навпаки, почала збільшуватися під впливом уже з боку російської мови.

У світлі цього сумніватися в органічності й нормативності для української літературної мови посесивної конструкції з *бути*, безперечно, немає підстав [пор. так само, наприклад: Єрмоленко : 283]. І вже в будь-якому разі, очевидно, науковці за межами свого власне наукового середовища мали б утримуватися в оцінюванні подібних остаточно не доведених, як і не спростованих, фактів (тим більше таких, значення яких може виходити за межі власне мовознавства) від тих чи інших категоричних тверджень перед масовою, не посвяченою в тонкощі і складнощі мовної історії аудиторією. Інакше нашим співвітчизникам після ознайомлення з оцінками такого роду в їх широкому тиражуванні важко буде, очевидно, слухаючи чи співаючи відомі пісні на зразок: «Ой, дівчино, ти щаслива: / В тебе батько, мати є...» («Там, де Ятрань круто в'ється...»), «У сусіда хата біла, / У сусіда жінка мила...», «Козак горілку п'є, / Бо в козака гроші є», читаючи чи слухаючи відомі Шевченкові рядки: «У всякого своя доля...», «У тієї Катерини / Хата на помості...», уникнути прикрого усвідомлення: все це, звичайно, дуже добре, але ж усе-таки не зовсім по-українському.

ЛІТЕРАТУРА

- Бенвенист Э. Глаголы «быть» и «иметь» и их функции в языке. *Э. Бенвенист. Общая лингвистика*. Москва : Прогресс, 1974. С. 203–224.
- Гак В. Г. К эволюции способов языковой номинации. *Вопросы языкознания*. 1985. № 4. С. 28–42.
- Гумецька Л. Л. Спостереження над розмовною мовою сільської молоді Львівщини. *Закономірності розвитку українського усного літературного мовлення*. Київ : Наук. думка, 1965. С. 281–94.
- Єрмоленко С. Я. Рефлексія над літературною нормою. *Літературна норма і мовна практика* / відп. ред. С. Я. Єрмоленко. Ніжин : Вид-во «Аспект-Поліграф», 2013. С. 275–286.
- Категория посессивности в славянских и балканских языках. Москва : Наука, 1989. 262 с.
- Молошная Т. Н. Глагольные конструкции со значением обладания и посессивный перфект в славянских языках. *Советское славяноведение*. 1987. № 4. С. 91–101.
- Радевич-Винницький Я. К. Двомовність в Україні: теорія, історія, мововживання. Київ; Дрогобич : Посвіт, 2011. 592 с.
- Савицький М. П. Український синтаксис з погляду діахронічної типології. *Мовознавство*. 2006. № 2–3. С. 45–49.
- Слинько І. І. Історичний синтаксис української мови. Київ : Вища школа, 1973. 217 с.
- Тетерятник В. Більше ніж правопис. Київ : Мислене древо, 2008. 360 с.
- Фаріон І. Мовна норма: знищення, пошук, віднова. 2-ге вид., допов. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2010. 336 с.
- Danylenko A. The East Slavic “have”: revising a developmental scenario. *Proceedings of the Thirteenth Annual UCLA Indo-European Conference* (Los Angeles, November 9–10, 2001). Washington, 2002. P. 105–127.
- Isačenko A. V. On “have” and “be” languages (a typological sketch). *Slavic forum : Essays in linguistics and literature*. The Hague; Paris : Mouton, 1974. P. 43–77.
- Moser M. Die polnische, ukrainische und weißrussische Interferenzschicht im russischen Satzbau des 16. und 17. Jahrhunderts. Frankfurt am Main, 1998. 398 S.
- Safarewiczowa H. *Oboczność я имею і у меня есть w języku rosyjskim dziś і dawniej*.

- Wrocław; Warszawa; Kraków : Ossolineum, 1964. 65 s.
Savický N. P., Špirudová J. Бытийные предложения в славянских языках. *Slavia*. 2007. Roč. 76. Seš. 2. С. 121–128.
Vasilev Chr. Ist die Konstruktion „U Menia Est“ russisch oder prarussisch? *Die Welt der Slaven*. 1973. Jg. 18. S. 364–366.

ДЖЕРЕЛА

- АУМ Атлас української мови : в 3 т. Київ : Наук. думка, 1988–2001.
ГСБМ Гістарычны слоўнік беларускай мовы. Мінск : Навука і тэхніка, 1982–2017. Вып. 1–37.
Сл. др. яз. Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.) : в 10 т. Москва : Русский язык; Азбуковник, 1988–2019. Т. 1–12.
Сл. XIV–XV ст. Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. : в 2 т. Київ : Наук. думка, 1977.
Сл. XVI–XVII ст. Словник української мови XVI — першої половини XVII ст. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1994–2017. Вип. 1–17.
SJP-11 Słownik języka polskiego : w 11 t. / pod red. W. Doroszewskiego. Warszawa : PWN, 1958–1969.

Дата надходження до редакції: 30.01.2024
Дата надходження після доопрацювання: 19.02.2024
Дата затвердження редакцією: 21.02.2024

REFERENCES

- Benvenist E. (1974) Glagoly «byt'» i «imet'» i ih funkcii v yazyke. Benvenist E. Obshchaya lingvistika. Moscow: Progress, 203–224. [In Russian].
Danylenko A. (2002). The East Slavic «have»: revising a developmental scenario. *Proceedings of the Thirteenth Annual UCLA Indo-European Conference* (Los Angeles, November 9–10, 2001). Washington, 105–127.
Farion I. (2010). *Movna norma: znyshchennia, poshuk, vidnova*. Ivano-Frankivsk: Misto NV. [In Ukrainian].
Gak V. H. (1985). K evolyucii sposobov yazykovej nominacii. *Voprosy yazykoznavniya*, (4), 28–42. [In Russian].
Humetska L. L. (1965). Sposterezhennia nad rozmovnoiu movoiu silskoi molodi Lvivshchyny. *Zakonomirnosti rozvytku ukrainskoho usnoho literaturnoho movlennia*. Kyiv: Naukova dumka, 281–294. [In Ukrainian].
Isačenko A. V. (1974). On «have» and «be» languages (a typological sketch). *Slavic forum : Essays in linguistics and literature*. The Hague; Paris: Mouton, 43–77.
Kategoriya possessivnosti v slavyanskih i balkanskih yazykah. (1989). Moscow: Nauka. [In Russian].
Moloshnaya T. N. (1987). Glagol'nye konstrukcii so znacheniem obladaniya i possessivnyj perfekt v slavyanskih yazykah. *Sovetskoe slavyanovedenie*, (4), 91–101. [In Russian].
Moser M. (1998). Die polnische, ukrainische und weißrussische Interferenzschicht im russischen Satzbau des 16. und 17. Jahrhunderts. Frankfurt am Main.
Radevych-Vynnytskyi Ya. K. (2011). *Dvovovnist v Ukraini: teoriia, istoriia, movovzhyvannia*. Kyiv; Drohobych: Posvit. [In Ukrainian].
Safarewiczowa H. (1964). *Oboczność я имею i у меня есть w języku rosyjskim dziś i dawniej*. Wrocław; Warszawa; Kraków: Ossolineum.
Savický N. P., Špirudová J. (2007). Bytiynye predlozheniya v slavyanskih yazykah. *Slavia*, 76 (2), 121–128. [In Russian].

- Savytskyi M. P. (2006). Ukrainskyi syntaksys z pohliadu diakhronichnoi typolohii. *Movoznavstvo*, (2–3), 45–49. [In Ukrainian].
- Slynko I. I. (1973). Istorychnyi syntaksys ukrainskoi movy. Kyiv: Vyshecha shkola. [In Ukrainian].
- Teteriatnyk V. (2008). Bilshе nizh pravopys. Kyiv: Myslene drevo. [In Ukrainian].
- Vasilev Chr. (1973). Ist die Konstruktion «U Menia Est» russisch oder prarussisch? *Die Welt der Slaven*, (18), 364–366.
- Yermolenko S. Ya. (2013). Refleksiiia nad literaturnoiu normoiu. Literaturna norma i movna praktyka. S. Ya. Yermolenko (Resp. Ed.). Nizhyn: Aspekt-Polihraf, 275–286. [In Ukrainian].

SOURCES

- AUM Atlas ukrainskoi movy: in 3 vols. (1988–2001). Kyiv: Naukova dumka, [In Ukrainian].
- HSBM Histaryczny słoŭnik biełaruskaj movy. (1982–2017). Minsk: Navuka i technika. Iss. 1–37. [In Belarusian].
- Sl. dr. yaz. Slovar' drevnerusskogo yazyka (XI–XIV vv.). (1988–2019). Moscow: Russkij yazyk; Azbukovnik. Vol. 1–12. [In Russian].
- Sl. XIV–XV st. Slovnyk staroukrainskoi movy XIV–XV st.: in 2 vols. (1977). Kyiv: Naukova dumka. [In Ukrainian].
- Sl. XVI–XVII st. Slovnyk ukrainskoi movy XVI — pershoi polovyny XVII st. (1994–2017). Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Kryp'iakevycha NAN Ukrainy. Iss. 1–17. [In Ukrainian].
- SJP-11 Słownik języka polskiego: in 11 vols. (1958–1969). W. Doroszewski (Ed.). Warszawa: PWN. [In Ukrainian].

Received: 30.01.2024

Received in revised form: 19.02.2024

Accepted: 21.02.2024

Oleksandr TARANENKO

O. O. Potebnia Institute of Linguistics of the National Academy
of Sciences of Ukraine
4 Hrushevskoho Str., Kyiv, 01001, Ukraine
E-mail: oataran99@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-0269-8954>

BETWEEN «BE»-LANGUAGE AND «HAVE»-LANGUAGE: DISCUSSIONS ABOUT TWO POSSESSIVE CONSTRUCTIONS IN THE UKRAINIAN LANGUAGE

The object of analysis in the article is the coexistence in the modern Ukrainian standard language of two possessive predicative constructions: «*я маю ...* 'I have ...'» and «*у мене [є] ...* 'I have [there is] ...'» — and the competition between them in the historical development of East Slavic languages. The availability of possessive «*be*»-construction in the history of the East Slavic linguistic areas is a truly historical fact, however, for the Russian language its further functioning was not only unrestrained, but perhaps had really received an additional stimulus from the surrounding Finno-Ugric languages, while for the Ukrainian and Belarusian languages the frequency of «*be*»-constructions functioning initially began to decline due to the increase of «*have*»-constructions (not least under the influence of the West Slavic languages), but over the past few centuries, on the contrary, has begun to increase under the influence of the Russian language.

Keywords: «*be*»-languages and «*have*»-languages, possessive constructions of the Ukrainian language, Finno-Ugric substrate.